

ПАМ'ЯТКИ ПИСЕМНОСТІ ТА КУЛЬТУРИ: ВИВЧЕННЯ, ЗБЕРЕЖЕННЯ, ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ

МАТЕРІАЛИ

Всеукраїнської науково-практичної конференції
з міжнародною участю

11-12 грудня 2024 року

Міністерство культури та стратегічних комунікацій України
Одеська національна наукова бібліотека

**ПАМ'ЯТКИ ПИСЕМНОСТІ
ТА КУЛЬТУРИ:
ВИВЧЕННЯ, ЗБЕРЕЖЕННЯ,
ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ**

**Матеріали
Всеукраїнської науково-практичної
конференції
з міжнародною участю**

Одеса, 11–12 грудня 2024 року

Одеса
2025

УДК 719:[09+008]](06)

П 15

Упорядник Г. М. Шпак

Відповідальна за випуск Л. В. Арюпіна

Редактори: Н. Г. Майданюк, І. С. Шелестович

П 15 **Пам'ятки писемності та культури: вивчення, збереження, популяризація** : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. з між-нар. участю, Одеса, 11–12 груд. 2024 р. / Одес. нац. наук. б-ка ; упоряд. Г. М. Шпак ; відп. за вип. Л. В. Арюпіна ; ред.: Н. Г. Майданюк, І. С. Шелестович. – Одеса, 2025. – 264 с. – Укр., англ.

ISBN

Учасники конференції – провідні книгознавці, науковці-музейники, архівісти України та ближнього зарубіжжя – обговорюють пріоритетні напрями діяльності, що стосуються пам'яток писемності та культури, обмінюються досвідом роботи, наголошуючи на важливій ролі інституцій пам'яті у визначенні системи цінностей суспільства, формуванні національної ідентичності, історичної свідомості, пропонують результати власних досліджень, відкривають нові факти у біографіях і знаних, і незаслужено забутих діячів української історії та культури.

Для провідних фахівців бібліотек, архівів, музеїв, наукових установ, реставраційних центрів України та зарубіжжя, книгознавців, культурологів.

УДК 719:[09+008]](06)

*Відповідальність за зміст матеріалів,
достовірність фактів, дат, цитування несуть автори.
Англomовні тексти подано в авторській редакції.*

ISBN

© Одеська національна наукова бібліотека, 2025

© Автори статей, 2025

© І.М. Свістунова, дизайн обкладинки, 2025

Лариса ІЖИК,

головний бібліотекар відділу рідкісних видань
та рукописів Одеської національної наукової бібліотеки.
Одеса, Україна

**Західноєвропейський екслібрис
у колекції Одеської національної
наукової бібліотеки**

Протягом багатьох століть книжкові знаки привертають увагу дослідників, бібліофілів, колекціонерів.

ОННБ як одна з найстаріших і найбільших бібліотек в Україні за майже 200-річну історію накопичила у своїх фондах понад 5 млн книг. У XIX ст. поповнення фондів здійснювалося шляхом купівлі книг на асигновані міською думою кошти та дарувань від приватних осіб. Останні іноді сягали 80% від загальної кількості щорічних надходжень. Траплялись серед них і приватні бібліотеки. У роки громадянської війни до бібліотеки потрапили величезні масиви книг із закритих установ і книгосховищ, а також реквізованих у «буржуазії, що втекла». Як правило, ці книжки розчинялися в загальних фондах і втрачали сліди свого походження. З часом було вирішено дослідити і поновити особисті книжкові зібрання. Однією із відправних точок таких досліджень став книжковий знак. Екслібрис на книзі – це документ, який засвідчує існування тієї чи іншої бібліотеки, дає можливість встановити належність книжки певному власнику.

Серед багатьох екслібрисів на книжках фонду рідкісних видань та рукописів ОННБ найбільше західноєвропейських книжкових знаків XVII–XIX ст. Книжкові знаки на той час мали переважно геральдичний характер, хоча зустрічаються сюжетні й орнаментальні. Збирачі книг надавали великого значення зовнішності книжки: намагалися надати їй гарного вигляду за допомогою розкішних палітурок, на яких золотом відтискували власні герби – суперекслібриси.

Серед власників – представники королівських родів, зокрема французький король *Людвік XV* та його оточення: донька – принцеса Вікторія Французька, невістка Марія Жозефа Саксонська. Ці бібліотеки зберігались у Версальському палаці.

Рис. 1. Суперекслібрис Людовіка XV

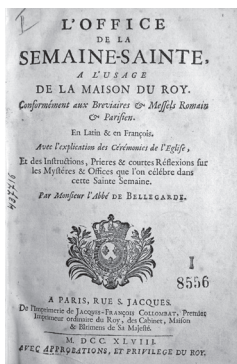

Рис. 2. Примірник ОНБ з суперекслібрисом Людовіка XV

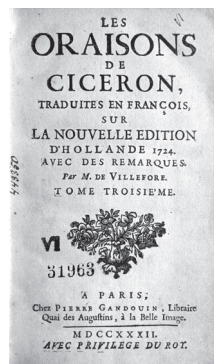

Рис. 3. Примірник ОНБ з суперекслібрисом Вікторії Французької

Книжки Людовіка XV демонструють щирий інтерес короля до історії, до біографій видатних людей і, особливо, королів Франції, він цікавився періодами революцій, заворушень та релігійних війн. У бібліотеці монарха були широко представлені класичні автори грецької та римської античності, а також письменники епохи Просвітництва, наприклад, Вольтер і Монтеск'є. Бібліотека регулярно оновлювалася і розширювалася відповідно до мінливих уподобань короля.

Палітурна справа за часів Людовіка XV переживала справжнє «золоте століття»: палітурки, виготовлені із сап'яну або телячої шкіри, прикрашені кольоровою мозаїкою або навіть слюдяною фарбою, багатими мереживними візерунками з гербом монарха. Ця вишуканість особливо помітна в роботах королівських палітурників, зокрема Антуана-Мішеля Паделу Молодшого (1685–1758) і П'єра-Поля Дюбюссона (16...?–1762) (Рис. 1).

Примірник ОНБ із суперекслібрисом короля – це книжка французького абата і письменника Жана-Батиста Бельгарда «Служба Страсного тижня для потреб королівського дому» (1748) (Рис. 2).

Великими шанувальниками читання були і доньки короля. Четверта і найгарніша донька Людовіка XV, **Вікторія**, поряд із релігійними та історичними творами, грецькими та римськими класиками мала у своїй бібліотеці трактати з хімії та фізики. У нашій колекції маємо «Промови» Цицерона, що вийшли у Парижі в 1732 р. (Рис. 3).

Книжка принцеси оформлена у палітурку зі шкіри оливкового кольору, на верхній кришці витіснено золотий герб (Рис. 4–5).

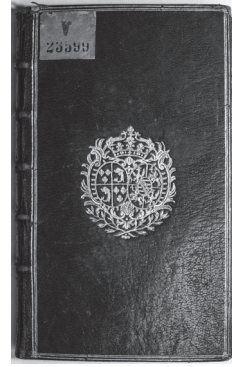
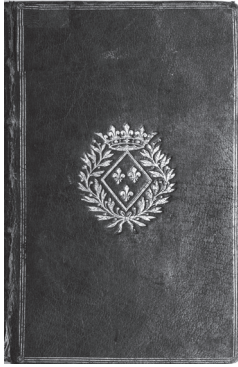

Рис. 4-5. Книжкові знаки Вікторії Французької

Рис. 6. Суперекслібрис Марії Жозефи Саксонської

Марія Жозефа була донькою польського короля Августа III і дружиною французького дофіна Людовіка, сина Людовіка XV, матір'ю останніх трьох королів Франції: Людовіка XVI, Людовіка XVIII і Карла X. Особиста бібліотека Марії Жозефи містила лише релігійні книжки та невелику кількість робіт з історії, музики й образотворчого мистецтва. Книжки мають гарні палітурки, деякі виконані королівським палітурником Антуаном Мішелем Паделу (Рис. 6)

У нашому фонді бібліотека дофіни представлена «Історією Польщі» П'єра-Жозефа Соліньяка (Париж, 1750) – французького письменника, секретаря польського короля Станіслава Лещинського (Рис. 7).

Жанна-Антуанетта Пуассон, більше відома як **маркіза де Помпадур**, стала символом своєї епохи. Різносторонньо обдарована, вона опікувалася різними галузями мистецтва, формуючи моду і стиль свого часу. Бібліотека мадам де Помпадур, яку вона почала збирати у 20-річному віці, налічувала понад 35 000 книг, що робило її однією з найбільших на той час. Після смерті маркізи в 1764 р. її бібліотеку було розпоширено. Надрукований через рік каталог дає уявлення про інтереси маркізи в галузі теології, мистецтва, поезії, історії, музики, політики, економіки, фінансів, сільського господарства. Пристрасть маркізи до висококласних творів мистецтва та предметів розкоші поширювалась і на книги – багато з них вишукано оздоблені найкращими палітурниками того часу – Антуаном Мішелем Паделу та Луї Дусером (Рис. 8).

Книжка із нашого фонду, що належала маркізі, – це візирець популярного жанру середини XVII століття – героїчний, або галантний, роман (1673). Такий твір поєднує в собі романтичну фантастику й епос,

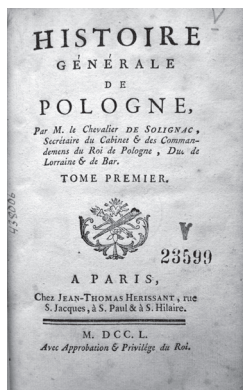

Рис. 7. Примірник ОННБ з екслібрисом Марії Жозефи Саксонської

Рис. 8. Суперекслібрис маркизи де Помпадур

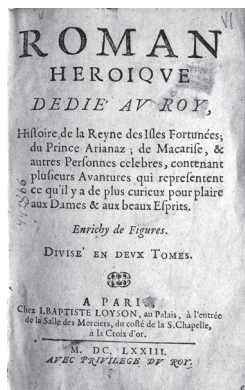

Рис. 9. Примірник ОННБ з екслібрисом маркизи де Помпадур

розповідає про подвиги міфологічних та історичних героїв, «містить пригоди, що являють собою найцікавіше, що може зробити задоволення дамам і прекрасним розумам», – як писав автор нашого примірника, французький письменник Франсуа Едлен абат д'Обіньяк (Рис. 9).

Бібліотека французького історика та державного діяча **Жака Огюста де Ту** вважалась однією з найбільших приватних бібліотек свого часу, вона налічувала приблизно 1 000 рукописів і 8 000 друкованих видань. Наукова та енциклопедична за характером, вона містила твори античних і середньовічних авторів, насамперед істориків і філософів. Бібліотека була поповнена його сином. Нащадки зберігали її до 1680 р., тоді бібліотеку викупив президент Паризького парламенту маркіз Жан-Жак де Менар. У XVIII ст. вона перейшла до родини маршала Франції Шарля де Рогана-Субіза. Складений тоді її каталог включав 12 729 найменувань. У 1789 бібліотека була розпродана, під час продажу майна принца де Рогана-Субіза (Рис. 10–11).

Примірник із бібліотеки Жака Огюста де Ту в нашій книгозбірні – це венеціанське видання «Історія Європи» (1570) іспанського письменника та перекладача XVI ст. Альфонсо Ульоа. У XIX ст. книжка зберігалась у бібліотеці відомого колекціонера Одеси, предводителя дворянства Херсонської губернії Івана Іраклійовича Куріса (Рис. 12).

Бібліотека французького вченого, єпископа **П'єра-Даніеля Юе** вважалась однією з найвідоміших і найбагатших французьких колекцій XVII ст. У ній представлені всі галузі знань, але чільне міс-

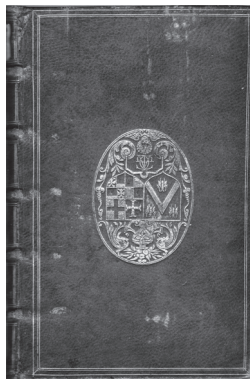
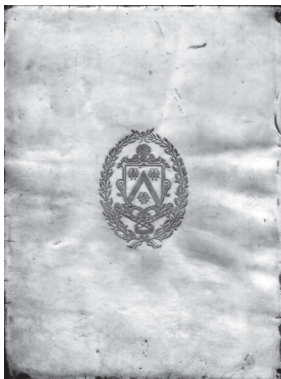

Рис. 10-11. Книжкові знаки Ж. О. де Ту

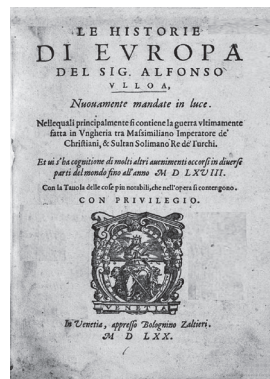

Рис. 12. Примірник ОННБ з екслібрисом Ж. О. де Ту

це посідають теологія, філософія та література. На момент смерті єпископа вона складала понад 8 000 творів, зібраних за сімдесят років його наукової діяльності. У 1680 до Юе перейшла частина книжок із бібліотеки Жака Огюста де Ту. Більшість його книжкової колекції зберігається у Національній бібліотеці Франції (Рис. 13–14).

У нашій бібліотеці зберігається одна книжка з суперекслібрисом Юе – видання французького археолога, піонера в дослідженнях пам'яток давньої Греції Жака Спона «Цікаве дослідження античності, що присвячене медалям, барельєфам, статуям, мозаїкам та стародавнім написам» (1683) (Рис. 15).

Державний радник та інтендант фінансів часів Людовіка XIV **Луї Урбен Лефевр де Комартен** у своєму замку Сен-Анж зібрав колекцію творів мистецтв і багату бібліотеку, що складалася із 3 362 найменувань. За свідченнями сучасників, вона була «чудовою як вибором творів, так і красою палітурок». Колекції замку зберігалися нащадками до 1797 р., коли майно останнього власника – замок Сен-Анж, меблі, колекції та бібліотека – було конфісковане революційною владою та продане з молотка (Рис. 16–17).

На жаль, з усіх бібліотечних скарбів цього аристократа ми маємо лише твір французького вченого і бібліографа Франсуа Груде «Бібліотека, або Загальний каталог всіх авторів, які писали французькою мовою протягом п'ятисот і більше років до сьогоднішнього дня» (1584) (Рис. 18).

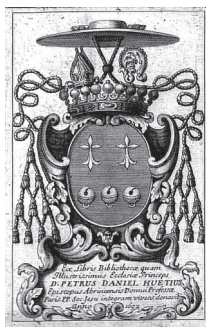
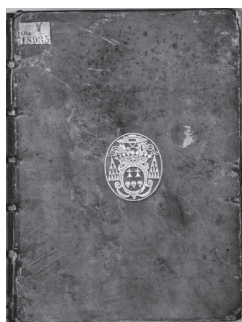

Рис. 13-14. Книжкові знаки П. Д. Юе

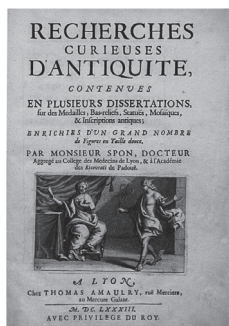

Рис. 15. Примірник ОННБ
з екслібрисом П. Д. Юе

Радник короля Людовіка XIV і президент Рахункової палати Парижа **Ніколя Ламбер** цінував красні мистецтва та літературу. Його бібліотека, що складалася з релігійних творів, юридичних пам'яток і зарубіжної літератури, знаходилась у знаменитому готелі Ламбер у Парижі, побудованому в 1644 р. До колекції входили інкунабули, видання славетних друкарів XVI–XVII ст.: Робера Етьєна, Сімона де Колена, Себастьяна Грифа, Крістофа Плантена, родини Ельзевірів. Бібліотеку успадкував син, теж Ніколя Ламбер, який значно збільшив її, але він не залишив нащадків, тому після його смерті бібліотеку було продано з аукціону (Рис. 19).

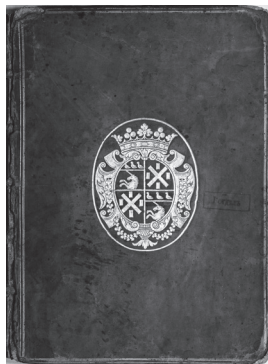

Рис. 19. Суперекслібрис
Н. Ламбера

У наших фондах є суперекслібрис королівського радника – на книзі католицького священника і богослова Годфруа Ермана «Життя святого Іоанна Златоуста, архієпископа Константинопольського» (1664) (Рис. 20).

Рис. 19. Суперекслібріс
Н. Ламбера

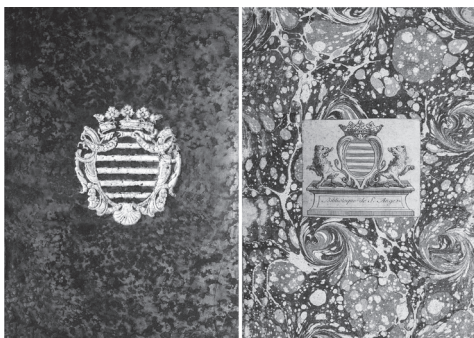

Рис. 16-17. Книжкові знаки Л. У. Лефевра де Комартена

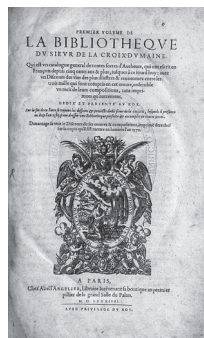

Рис. 18. Примірник ОННБ з екслібрисом Л. У. Лефевра де Комартена

дання Біблії і Талмуда, граматики та словники, а також рідкісні твори єврейсько-німецької літератури. Це зібрання було продане Альтдорфському університету спадкоємцями Вагензейля у 1708 р. (Рис. 21).

У фондах ОННБ екслібрис Вагензейля зберігся на конволюті законодавчих актів князівства Пфальц-Нойбург, виданих у 1577–1623 роках (Рис. 22).

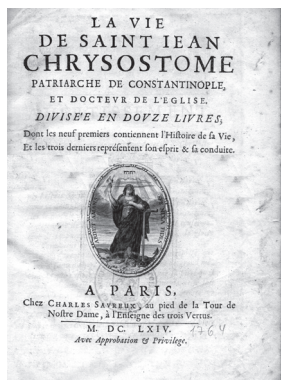

Рис. 20. Примірник ОННБ з екслібрисом Н. Ламбера

Власником наступної бібліотеки був австрійський державний діяч **Йоганн Карл Філіпп фон Кобенцль**, який від 1753 р. і до самої смерті керував Австрійськими Нідерландами від імені імператриці Марії Терезії. Його правління було тривалим і плідним, за що Марія Терезія була йому дуже вдячна. У 1759 він став кавалером ордена Золотої руни і отримав Великий хрест ордена Святого Стефана. Заснував у Брюсселі Літературне товариство, яке у 1772 р., вже після смерті Кобенцля, було перетворено на Академію наук і образотворчих мистецтв Бельгії. Кобенцль був одним із найзначніших колекціонерів предметів мистецтва в Європі,

його зібрання містило живописні твори Рубенса, Герарда Доу, Ван Дейка та ін. Бібліотека мистецтва налічувала 2 821 твір з усіх галузей знань. На окрему увагу заслуговували, за словами сучасників, «географічні багатства, які не можна знайти ніде в іншому місці» (Рис. 23).

Рис. 21. Екслібрис Й. К. Вагензейля

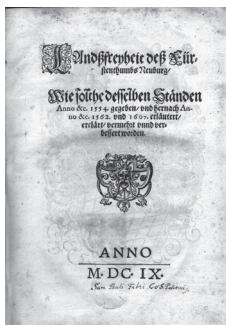

Рис. 22. Примірник ОННБ з екслібрисом Й. К. Вагензейля

Рис. 23. Суперекслібрис Й. К. фон Кобенцля

У нашому фонді географічні багатства колекціонера представлені пам'яткою європейської картографії XVI ст. – атласом «Theatrum orbis terrarum» («Театр земного кола». Антверпен, 1570), створеним Абрахамом Ортеліусом. На верхній і нижній кришках палітурки – тиснений золотом герб Кобенцля. Після смерті графа бібліотеку було продано на аукціоні в 1771 р. (Рис. 24).

Англієць Джозеф Сміт замолоду вирушив до Венеції, де швидко став відомим як пристрасний колекціонер книг і предметів мистецтва. У 1740 р. він отримав посаду британського консула у Венеції, обіймав її протягом двадцяти років. Визначна роль консула Сміта полягає в тому, що він опікував художників, здебільшого венеціанських пейзажистів, майстрів ведути, насамперед, знаменитого Каналетто. Саме Джозеф Сміт створив «ринок попиту» на венеціанську ведуту серед британських аристократів.

Сміт був також бібліофілом і видавцем. Каталог його першої бібліотеки, в якому значиться 260 інкунабул, був надрукований у Венеції в 1755 р. У 1762 р. Сміт продав велику частину свого зібрання рідкісних книг, античних камей, монет, гравюр, малюнків і картин англійському королю Георгу III за 20 000 фунтів стерлінгів. Книги з бібліотеки Джозефа Сміта тепер становлять ядро Королівської бібліотеки, що зберігається в Бібліотеці Британського музею. Сміт продовжив збирати книги, до його нової колекції увійшло 118 першодруків. Після його смерті цю другу колекцію було продано в 1773 р. на лондонському аукціоні. Більшість книг Сміта переплетено в білий пергамент, на верхній кришці палітурки золоте тиснення герба або гравірований екслібрис (Рис. 25).

Рис. 24. Примірник ОННБ з екслібрисом
Й. К. фон Кобенця

Рис. 25. Екслібрис Дж. Сміта

На жаль, книга з бібліотеки Сміта, яку ми маємо в нашому розпорядженні, не дає уявлення про багатство його книжкового зібрання. Це багатотомне видання – бібліографічний довідник французького друкаря та книготорговця Гійома-Франсуа Дебюра «Повчальна бібліографія, або Трактат про розуміння рідкісних та унікальних книг» (1763–1768) (Рис. 26).

Італійський політик і бібліограф **граф Джакомо Марія Мандзоні** належав до дворянського роду, родовід якого бере початок у XVI ст. У юному віці виявилася його пристрасть до колекціонування книг. Будучи патріотом, у 1848–1849 роках він боровся за незалежність Італії, був міністром фінансів Римської республіки. Унаслідок репресій проти республіканців тривалий час перебував у вигнанні. Повернувшись на батьківщину в 1859 р., він присвятив себе бібліографічним дослідженням. Зібрав багату бібліотеку з 25 000 томів, яка містила понад 400 інкунабул і близько 220 рукописів. Йому належав дорогоцінний «Кодекс про політ птахів» Леонардо да Вінчі, який нині зберігається в Королівській бібліотеці у Турині. Особиста бібліотека Д. Мандзоні не набагато пережила власника: після безрезультатних переговорів між його сином Луїджі та Міністерством освіти її було продано з аукціону. У 1892 р. її купила група торговців антикварними книгами за значну суму – 920 000 лір (Рис. 27).

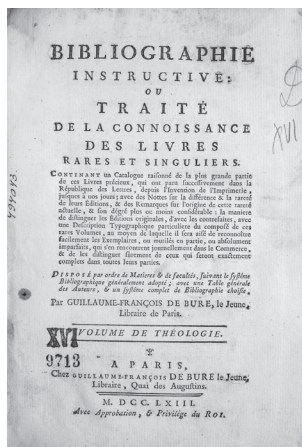

Рис. 26. Примірник ОННБ з
екслібрисом Дж. Сміта

Рис. 27. Екслібрис
Д. Мандзоні

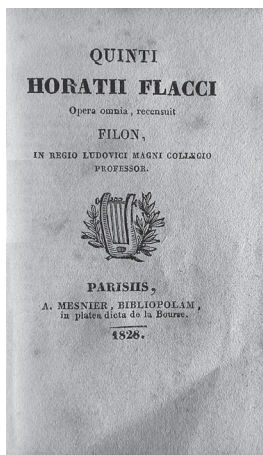

Рис. 28. Примірник ОННБ
з екслібрисом Д. Мандзоні

У фондах ОННБ виявлено невеличкого розміру книжковий знак Джакомо Мандзоні на мініатюрному виданні творів Горація, що вийшло в Парижі у 1828 р. (Рис. 28).

Завершуючи розповідь, хочу підкреслити, що фонди відділу рідкісних видань та рукописів ОННБ містять величезне книжкове багатство: рідкісні видання з екслібрисами, особистими записами, автографами та дарчими написами. І розкриття цих фондів – одне з основних завдань нашої книгозбірні.

Список використаних джерел

1. Guigard J. Nouvel armorial du bibliophile : guide de l'amateur des livres armoriés. Paris, 1890. T. 1-2.
2. Bauchart E. Q. Les femmes bibliophiles de France (XVIe, XVIIe, XVIIIe siècles). Paris, 1886. T. 1-2.
3. Bertarelli A., Prior D.-H. Gli exlibris italiani. Milano, 1902.
4. Warnecke F. Die deutschen Bücherzeichen (Ex-libris) von ihrem Ursprunge bis zur Gegenwart. Berlin, 1890.